

De retoriek van de rottigheid

Belediging en seksuele eer in het buurtleven te Antwerpen,
1910-1950¹

ANTOON VRINTS²

Postdoctoraal onderzoeker BOF – Universiteit Gent

1. AFNEMENDE CONTRASTEN?

Seks heeft een geschiedenis. Dat vormt vanuit historisch perspectief het belangrijkste *acquis* van de constructivistische benadering van seksualiteit. Het fysiologische driftmodel, de grondslag van een essentialistische kijk op seksualiteit, laat hooguit toe om periodes waarin meer ruimte werd gelaten voor seksuele driften te onderscheiden van andere, die gekenmerkt zouden worden door uitgesproken repressie van de seksuele affecthuishouding. Een constructivistische kijk op seksualiteit creëerde daarentegen werkelijk ruimte voor de historische dimensie: de benadering van seksualiteit als een sociaal construct, een uitkomst van specifieke sociale en culturele omstandigheden, impliceert de mogelijkheid van verandering en uiteenlopende betekenisgeving (Blok, 1988, 255-261; Hekma & Roodenburg, 1988, 7-9).

Seksuele normen waren het terrein waar een historische benadering het vroegst ingang vond (lang voor seksualiteit op zich gehistoriseerd werd) en vormen ook het onderwerp van deze bijdrage (Garton, 2004, 1-2). Het gaat dus om een welomschreven facet van het vraagstuk van de seksualiteit. De vraag hoe seksuele verwachtingspatronen door de tijd heen veranderen, staat centraal. In de West-Europese samenlevingen zouden de opvattingen over seksueel eerbaar en oneerbaar gedrag de afgelopen vijf eeuwen danig verschoven zijn. Volgens Pieter Spierenburg (1998, 5) werd het verschil tussen de mannelijke en vrouwelijke reputatie op seksueel vlak lang gekenmerkt door het contrast actief-passief. Een vrouw die als respectabel door het leven wenste te gaan, diende angstvallig haar kuisheid te bewaren. Een kuisse vrouw was bescheiden en stelde zich seksueel passief op. De seksuele reputatie van een man was daarentegen gebaat bij actief optreden:

---

¹ Mijn dank gaat uit naar Julie Carlier voor haar opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst.

² Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Antoon Vrints, e-mail: Antoon.Vrints@UGent.be

hij diende de vrouwen onder zijn gezag te beschermen tegen rivalen en zo mogelijk onder andermans duiven te schieten. De ongelijke seksuele maatstaven waarmee mannen en vrouwen beoordeeld werden, staat bekend als de 'dubbele standaard' (Thomas, 1959). Sinds de vroegmoderne periode zou zich een geleidelijke convergentie van de noties van vrouwelijke en mannelijke seksuele eerbaarheid hebben voorgedaan. Hierbij heeft het schema actief-passief veel van zijn oorspronkelijke kracht verloren en werden ook mannen in toenemende mate op buitenechtelijke seks aangesproken. Tegen de negentiende eeuw werd de mannelijke eer, althans in de sociale middengroepen, eveneens gedefinieerd in termen van seksuele 'zelfbeheersing'. De negentiende-eeuwse burgerij zag in 'respectabel' seksueel gedrag, ook voor mannen, een strategie om zich van de wufte levensstijl van de adel en de zedenloze bestialiteit van de lagere sociale groepen te onderscheiden. In haar hang naar respectabiliteit zou de arbeidersbeweging later op haar beurt het burgerlijke zedelijkheidsdiscours omhelzen. Het is evident dat termen als 'beheersing' of 'zedelijkheid' geen waarde vrije beschrijving van een factuele toestand waren (waarbij dan de maatschappelijke ruimte voor seks netto werd 'ingeperkt'), maar wel de steunberen vormden van een sterk waarde geladen discours dat een specifieke definiëring van seksualiteit produceerde (Garton, 2004, 11).

Andere historici hebben er op gewezen dat reeds in het vroegmoderne West-Europa de 'dubbele standaard' en het schema actief-passief een minder absoluut karakter hadden dan in mediterrane samenlevingen (Capp, 1999; Van de Pol, 1996, 75). De seksuele reputatie van een vrouw was er een zelfstandige eigenschap die aan haar eigen persoon verbonden was en vrouwen konden ook zelf voor de verdediging ervan instaan. Al was de situatie er minder zwart-wit dan in de mediterrane wereld, niemand betwist dat mannen en vrouwen op andere wijze seksueel de maat genomen werd. Een belangrijker bezwaar tegen de idee van een geleidelijke convergentie tussen de noties van mannelijke en vrouwelijke seksuele eerbaarheid, vormt de negentiende-eeuwse burgerlijke seksuele ideologie (Weeks, 1989). Ondanks de herdefiniëring van de seksuele normen op basis van nieuwe, vulgair-biologische argumenten, was deze evenzeer doordrongen van de dubbele moraal. Van vrouwen werd een sterkere mate van seksuele 'beheersing' geëist dan van mannen met verwijzing naar 'natuurlijk' geachte verschillen. De man diende als een driftig wezen om gezondheidsredenen zijn verlangens te kunnen bevredigen, terwijl de vrouw zich als een passief wezen moest schikken in haar 'natuurlijke' rol als huisvrouw en moeder. Ondanks alle ambigüiteiten dient toch onderkend te worden dat de burgerlijke hang om zich door 'respectabel' geacht seksueel gedrag te onderscheiden, ertoe leidde

dat – althans *in the public eye* – ook voor de burgerman het huwelijk in toenemende mate de enig aanvaardbare context voor de op voortplanting georiënteerde seksualiteit werd geacht (Spienburg, 1998).

De burgerij mocht in de veronderstelde 'zedeloosheid' van de lagere sociale groepen het spiegelbeeld van haar eigen 'beschaafde' seksuele gedragsstandaarden zien, het weinige dat over de seksualiteitsbeleving van de Belgische arbeidersklasse in de negentiende en twintigste eeuw bekend is, maakt duidelijk dat van ongebreidelde losbandigheid geenszins sprake was (Carlier, 2007; De Koster, 2001; De Wilde, 1999). De lagere sociale groepen hielden er, blijkens het bestaande onderzoek, op seksueel vlak een morele ordening op na die gewoon niet noodzakelijkerwijs correspondeerde met de burgerlijke moraal. Toch moet onderkend worden dat de burgerlijke seksuele ideologie een onmiskenbare aantrekkingskracht op hen uitoefende. De hang naar respectabiliteit leidde ertoe dat ze zich de burgerlijke seksualiteitsopvattingen toe-eigenen omdat dit in sociale zin functioneel voor hen was. De toe-eigening van de burgerlijke seksuele ideologie werd ingegeven door aanspraken op een hogere sociale status (Tebbutt, 1995, 50). Dit proces mag niet als een slaafse overname en als afgerond beschouwd worden.

Dit diffuse beeld vormt de aanleiding om de opvattingen over seksuele eerbaarheid van mannen en vrouwen onder de lagere sociale groepen in een contemporaine context aan de orde te stellen. Historisch onderzoek is in dit verband, zeker in België, erg schaars. Concreet wordt ingezoomd op de stad Antwerpen tussen 1910 en 1950. De bestudeerde periode vormt voor de analyse van normen, waarden en opvattingen op seksueel vlak een bijzonder interessant tijdsgewricht, gekenmerkt door een grote mate van ambiguïteit (Weeks, 1989, 199). Enerzijds is er de doorwerking van de burgerlijke seksualiteitsideologie, die onder meer door de verspreiding van het kostwinnersmodel en de bestaansomvattende ambities van de expansieve zuilorganisaties nog belangrijke vorderingen maakte. Anderzijds zijn er in die periode voorzichtige voortekenen van een herdefiniëring van de seksuele moraal waarneembaar die door sommigen als een voorafspiegeling van de naoorlogse 'seksuele revolutie' gezien wordt. Moralisten wezen tijdens het interbellum vaak op de nawerking van de Eerste Wereldoorlog die op velerlei terreinen tot moreel verval zou geleid hebben (Le Naour, 2002; Majerus, 2003, 33-36). Maar was de triomf van de burgerlijke seksuele ideologie bij de lagere sociale groepen wel zo absoluut? Valt er op het terrein wel iets te merken van een herdefiniëring van de seksuele moraal of gaat het om een klassiek voorbeeld van een *moral panic*?

2. HET WOORD VAN EER

Om de seksuele waarden en normen van de lagere sociale groepen op het spoor te komen, wordt hier gebruikt gemaakt van beledigingen. Immers, "insults [...] offer us a key to the history of mentalities or value-systems", zoals Peter Burke (1987, 90) het treffend omschreef. Beledigingen komen niet in het ijle tot stand, maar zijn zoals alle talige fenomenen producten van de samenleving waarin ze uitgesproken worden (Garrioch, 1987, 104). Beledigingen openen, met andere woorden, een zeldzame toegang tot de mentale wereld van bevolkingsgroepen die weinig schriftelijke sporen nagelaten hebben. In het vocabulaire van de beledigingen liggen sociale normen, verwachtingen en identiteiten vervat. Bij een belediging is het immers de bedoeling de opponent in zijn reputatie aan te tasten. Om dit doel te bereiken wordt de tegenstrever publiekelijk beschuldigd van gedragingen of eigenschappen die hem in zijn directe omgeving in diskrediet zouden kunnen brengen. Er wordt verwezen naar handelingen of kenmerken die binnen de groep of samenleving waartoe de geïsoleerde partij behoort, een negatieve connotatie hebben. Laster vormt een krachtig wapen in de strijd om eer en reputatie binnen sociabiliteitsnetwerken. Door de beschuldigingen nauwgezet te ontleden, krijgt men dan ook een zicht op de gedragscodes in een groep of samenleving. Van een algemeen gedeeld normen- en waardepatroon is in de meeste samenlevingen echter geen sprake. De diversiteit van de beledigingen, al naargelang de context en de achtergrond van de betrokken partijen, wijst er integendeel op dat diverse sociale groepen er eigen, zij het deels overlappende, waardepatronen op nahielden. Samenlevingen zijn bovendien onderhevig aan veranderingen. Bijgevolg voltrekken zich, conform de maatschappelijke evoluties, ook binnen het repertoire van beledigingen belangrijke inhoudelijke verschuivingen (De Waardt, 1997, 338). Er bestaat dus ontegensprekelijk een duidelijke samenhang tussen de lading van beledigingen in een bepaalde samenleving en de bredere maatschappelijke context. Beledigingen vormen niet alleen een afspiegeling van de opvattingen die in de samenleving bestonden, maar zijn in de dagelijkse praktijk ook een belangrijk instrument van sociale normering. Taal is niet enkel een spiegel van de samenleving. Er gaat ook een scheppende kracht van uit.

In de twintigste-eeuwse Antwerpse context vormen beledigingen enkel een bruikbare toegang tot het waardepatroon van de lagere sociale groepen. Enkel de arbeidersklasse en fracties van de lagere sociale middengroepen (zoals bijvoorbeeld herbergiers) kenden nog een actief buurtleven en deden in het kader van informele conflictregulering beroep op het 'tribunaal van de straat'.

De hogere sociale groepen hadden zich uit distinctieve overwegingen reeds lang van het buurtleven en de bijhorende informele reguleringsmechanismen (met inbegrip van publieke beledigingen) gedistantieerd. In de strijd om de publieke achting zetten de lagere sociale groepen daarentegen met grote frequentie het wapen van het woord in, wat dan weer zijn weerslag heeft gehad in de bronnen wanneer een van de betrokken partijen de politie inschakelde. Het specifieke sociale profiel van de belediging blijkt duidelijk uit de analyse van de processen-verbaal van drie Antwerpse politiewijken voor zes steekproefjaren (1912, 1917, 1928, 1938, 1944 en 1949). Ofschoon het geheel van de drie wijken door uiteenlopende sociale klassen bewoond werd, waren de geregistreerde beledigingen een aangelegenheid van de lagere sociale groepen. Wijken twee (begrensd door de Italiëlei, de Minderbroedersruï, de Oude Leeuwenruï en de Lange Nieuwstraat) en vijf (tussen de Handels- en de Carnotstraat) kunnen als sociaal gemengd worden betiteld, terwijl wijk zeven (tussen het Stadspark en de Mechelsesteenweg) veeleer een burgerlijk karakter had. Uit een corpus van 1377 processen-verbaal werden 1374 individuele beledigingen, aangehaald in verklaringen van klagers, aangeklaagden en getuigen, geput. Daarbij werd met het oog op genderspecifieke verschillen een onderscheid gemaakt volgens de sekse van diegenen die bij de belediging als spreker en ontvanger betrokken waren. Beledigingen vormen een belangrijke toegang tot dergelijke onderscheiden aangezien ze gericht zijn tegen de genderspecifieke zwakke plekken van de reputatie van de tegenpartij.

Om waardepatronen op het spoor te komen, worden de geregistreerde beledigingen op twee manieren geanalyseerd. Enerzijds is er de kwalitatieve benadering waarbij zin en betekenis van de beledigingen vanuit het perspectief van de betrokken actoren worden geconstrueerd. Anderzijds maakt een kwantitatieve analyse het mogelijk om structurele verbanden bloot te leggen. Voorwaarde voor een dergelijke analyse is de thematische groepering van de geselecteerde beledigingen. Een dergelijke operatie is niet onproblematisch omdat de meerduidige werkelijkheid zich slechts node in harde categorieën laat vatten. Onvermijdelijk doet de categorisering van beledigingen tekort aan het genuanceerde karakter van deze talige vorm. Elke thematische ordening is de uitkomst van interpretatieve keuzes van de onderzoeker. Die keuzes beïnvloeden bijgevolg het kwantitatieve beeld. De belangrijkste optie waarvoor hier gekozen werd, was de keus beledigingen waarin de (on)reinheid van de tegenstander aan de orde werd gesteld in een aparte categorie onder te brengen, naast seksuele beledigingen in enge zin. Nochtans is uit andere contexten bekend dat de taal van de onreinheid gebruikt wordt om mensen in hun seksuele eerbaarheid aan te vallen, en ook

in Antwerpen was dat het geval. Toch werden de beledigingen over onreinheid niet zonder meer onder de beledigingen in de seksuele sfeer ondergebracht, aangezien ze weliswaar vaak, maar niet noodzakelijk seksueel geladen waren. De Antwerpenaars hanteerden de taal van de onreinheid ook om de sociale inferioriteit van een tegenstander te benadrukken. Omdat er geen volledige inhoudelijke congruentie bestond, was de fusie van beide thematische categorieën geen valabele optie. Een aanzienlijk deel (27,7%) van de beledigingen is exclusief seksueel geladen. Achter dit cijfer gaan echter belangrijke genderspecifieke verschillen schuil. Uitgesplitst volgens de sekse van spreker en ontvanger, verhouden de seksueel geladen beledigingen en de verwante categorie waarin de (on)reinheid van de tegenstander aan de orde wordt gesteld, zich als volgt:

	MV	VV	Totaal V	MM	VM	Totaal M
seks	34,4	38,3	36,7	7,2	17,6	12,6
reinheid	20,5	19,7	19,9	8,4	7,5	7,9
100% = N	343	514	857	250	267	517

TABEL 1: PROCENTUEEL AANDEEL VAN DE BELEDIGING IN DE CATEGORIEËN 'SEKS' EN 'REINHEID' VOLGENS DE SEKSE VAN SPREKER EN ONTVANGER

De naakte cijfers leggen al veel bloot. Bij de beledigingen geuit tegenover vrouwen ligt het aandeel (36,7%) van de seksueel geladen betichtingen driemaal hoger dan bij de beledigingen gericht tegen mannen (12,6%). Bij de beledigingen waarbij de onreinheid van de tegenpartij de inzet vormt, zijn de verhoudingen vergelijkbaar: bij de beledigingen ten aanzien van mannen nemen zij 7,9% van het totaal in, terwijl dit percentage ten overstaan van vrouwen oploopt tot 19,9%. Indien de beide verwante categorieën van seks en onreinheid bij elkaar opgeteld worden, nemen ze bij de beledigingen gericht tegen mannen 20,5% in, terwijl ze bij de verwijten aan het adres van vrouwen goed zijn voor maar liefst 56,6%. Uitgaande van deze cijfers kan zonder meer gesteld worden dat de reputatie van een vrouw in de Antwerpse volksbuurten van de eerste helft van de twintigste eeuw in veel sterkere mate dan bij mannen het geval was, bepaald werd door haar seksuele eerbaarheid. Vrouwen werden met veel meer intensiteit aangesproken op hun seksuele gedrag, wat er duidelijk op wijst dat de dubbele standaard nog lang niet geheel weggesleten was. Terwijl de reputatie van een man uit een veelheid van facetten bestond, stond de goede naam van een vrouw grotendeels gelijk aan haar seksuele reputatie.

De verleiding is groot om in het uitgesproken contrast tussen de meerpolige mannelijke eer en de overwegend op seksualiteit betrokken eer van de vrouw (Dinges, 1997) een uitdrukking te zien van de heersende patriarchale machtsverhoudingen. Het lijkt bovendien een doorslag van de burgerlijke seksuele ideologie. Een dergelijke benadering gaat echter voorbij aan de relatieve mate van autonomie en de manoeuvreerruimte van de bevolking. Zeker op het terrein van de positie van beide seksen binnen de samenleving was er geenszins volledige overeenstemming tussen het exclusief mannelijke 'wettelijke' en het gemengde 'werkelijke' land. Voor een goed begrip van de geconstateerde 'dubbele standaard' inzake mannelijke en vrouwelijke seksualiteit, is het dan ook veel lonender de praxis van de beledigingen vanuit het perspectief van de Antwerpse bevolking te bekijken dan uit te gaan van een statische afspiegeling van het heersende discours.

3. HOEREN, NONNEN EN TRIMSTERS

De vrouwelijke reputatie werd dus overwegend seksueel gedefinieerd. Ook bij conflicten die niets met seksualiteit te maken hadden, werden vrouwen uitgekreten voor "hoer". Seksueel geladen beledigingen absorbeerden iedere vorm van normovertreding door vrouwen (Gowing, 1998, 118; Keunen, 1992, 424-425). Het absorberende vermogen van seksueel geladen beledigingen ten overstaan van alle mogelijke normovertredingen door vrouwen, is een indicatie van de kracht ervan. Gevolg van de vrijwel eenduidige plaats-toewijzing in beledigingen was dat vrouwen bijzonder beducht moesten zijn voor mogelijke beschadigingen van hun seksuele reputatie.

Het is van belang na te gaan wie verantwoordelijk was voor de plaatstoewijzing van vrouwen als seksuele wezens. Gaat het om een uitdrukking van masculiene opvattingen over de vrouwelijke reputatie of ligt het ingewikkelder? Zowel bij de belediging van vrouwen door mannen als door vrouwen vormen de seksueel geladen scheldwoorden afgetekend de belangrijkste categorie. Mannen gebruikten in conflicten met vrouwen vaak het seksuele gedrag van de vrouw als aanvalsstrategie. Mannen verkeerden bij een dergelijke charge in een gunstige uitgangspositie, gezien het meerpolige karakter van hun eer. Een mogelijke vrouwelijke respons, die gericht zou zijn op de seksuele eerbaarheid van de man, kon onmogelijk hetzelfde effect sorteren omdat de reputatie van een man in veel mindere mate door zijn seksueel gedrag bepaald werd. De potentiële schade was beperkt aangezien het beeld dat de vrouw opriep van de mannelijke seksuele

reputatie niet overeenstemde met het zelfbeeld van de man. Toch was dit in het twintigste-eeuwse Antwerpen in minder extreme mate het geval dan in het vroegmoderne Londen, waar mannen zonder reëel risico voor de eigen reputatie vrouwen konden uitschelden voor "my whore" (Gowing, 1998, 110).

Het gaat echter niet op de overwegend seksuele definiëring van de vrouwelijke eerbaarheid geheel toe te schrijven aan het *machismo* van de Antwerpse mannen. Bij de beledigingen van vrouwen door vrouwen hebben 38,3% een expliciete seksuele lading, terwijl bij de beledigingen van vrouwen door mannen dit percentage 34,4% bedraagt. Van vrouwelijk verzet tegen de definiëring van de vrouw als een seksueel wezen lijkt dan ook geen sprake. Uit de cijfers blijkt integendeel in welke mate vrouwen de reductie van hun eigen rol aanvaardden en zelfs met meer kracht dan mannen reproduceerden. De vraag of de overwegend seksuele formulering van de vrouwelijke reputatie een uitdrukking is van de patriarchale machtsverhoudingen, moet genuanceerd beantwoord worden: natuurlijk wezen mannen vrouwen via beledigingen een welbepaalde plaats toe, maar vrouwen versterkten de overwegend seksuele definiëring van hun eigen reputatie nog (Dinges, 1997, 191; Davis, 1987, 98).

Specialisten van mediterrane samenlevingen beklemtonen het mannelijke perspectief op de seksuele reputatie van een vrouw (Gowing, 1998, 113). Een eersysteem waarbinnen de kuisheid van de vrouw een centrale plaats inneemt, zou volgens die logica uiteindelijk gericht zijn op de behartiging van de belangen van de echtgenoot. Het helpt hem zich van de trouw van zijn vrouw te verzekeren en daarmee te garanderen dat hij zijn eigen kinderen grootbrengt. Een dergelijk perspectief doet geen recht aan de complexe realiteit in het Antwerpen van de eerste helft van de twintigste eeuw. De rol van vrouwen was er op het vlak van de handhaving van de seksuele moraliteit niet exclusief passief. De Antwerpse vrouwen moesten inderdaad waken over hun eigen seksuele respectabiliteit, aangezien een slechte reputatie ook de positie van hun echtgenoot, kinderen en huishouden in het algemeen in het gedrang bracht. Maar ze zagen hun rol ruimer dan het schroomvallig vrijwaren van de eigen respectabiliteit, wat zou neerkomen op de inperking van de eigen handelingsvrijheid. Ze traden actief op om aanvallen op hun seksuele reputatie te pareren. Bovendien eigenden ze zich het recht toe te waken over het seksuele gedrag van andere vrouwen. Vrouwen wierpen zich op als de hoedsters bij uitstek van de seksuele gedragscodes.

Wat waren nu die gedragscodes? Vrouwen moesten met het oog op hun seksuele reputatie omzichtig zijn in hun contacten met mannen. Een vrouw die zich op dit terrein al te veel vrijheid toe-eigende, liep het risico door de

buurt als promiscue bestempeld te worden. Een dergelijke "losse" vrouw kon met termen als "matras", "deken", "straatloopster" of met de sneer "ge loopt met alleman" geridiculiseerd worden. De afwezigheid van gelijkaardige termen voor seksueel al te vrijpostige mannen, wijst erop dat de seksuele gedragsregels strikter waren ten aanzien van vrouwen. De aversie voor "(straat)lopen" roept het beeld op van een ongeoorloofde overschrijding door een vrouw van de grens tussen de feminiene, huiselijke sfeer en de masculiene openbaarheid (Van Dülmen, 2001, 97-98). Hoewel het huiselijke ideaal voor de vrouw prominent in de samenleving aanwezig was en met name door kerkelijke instanties (De Borchgrave, 1998, 41-42) gepropageerd werd, zijn er in het corpus beledigingen geen aanwijzingen terug te vinden dat uithuizige contacten op zichzelf als een potentiële bedreiging voor de respectabiliteit van een vrouw golden. De idee dat arbeid of sociale contacten buiten de deur een risico zouden inhouden voor de vrouwelijke reputatie, kan in geen enkele belediging teruggevonden worden. In armere buurten, waar de krappe behuizing van het gros van de bevolking de inwoners haast letterlijk de straat op dwong en waar vrouwenarbeid en het onderhouden van informele contacten noodzakelijk waren om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen, zou het tegendeel verwondering wekken. Vrouwen uit de lagere sociale groepen ontsnapten dan ook goeddeels om praktische redenen aan de impact van de ideologie van de gescheiden sferen, wat de kracht ervan nuanceert (Clark, 1989, 234).

Overspel of "aanhouden" werd streng afgekeurd. Het hield immers het risico op ontwrichting van gevestigde huishoudens in. Het beeld van de echtbreekster als verstoorder van het geregelde familiale leven klinkt sterk door in de belediging die herbergierster Maria T. haar buurvrouw huisvrouw Ida K. toeriep: "Gij zijt de pesthoer van mijn man, gij maakt mijn huishouden ongelukkig en het uwe ook".³ Een aantal beledigingen ging uit van vrouwen die hun rechtstreekse rivale tot ander gedrag wilden brengen door haar publiekelijk van overspel te betichten. Vaak werd daarbij het argument aangehaald dat de vrouw die een relatie begon met een gehuwde man, de overlevingskansen van een gevestigd huishouden in het gedrang bracht. Het geld dat de echtgenoot besteedde aan zijn minnares, was niet langer bestemd voor vrouw en kinderen zodat die in armoede en honger dreigden te vervallen. Zo omschreef huisvrouw Joanna B. de minnares van haar man, werkvrouw Catharina M., als een "schandalig wijf die [sic] mij mijn man en aan mijn kinderen hun vader en hun eten ontnemt".⁴ Huisvrouw Palmyre B.

---

³ Stadsarchief Antwerpen (SAA), Modern Archief (MA) 31559, proces-verbaal wijk 5, nr. 94, 9/1/1912.

⁴ SAA, MA 31582, proces-verbaal wijk 5, nr. 1382, 16/8/1917.

wachtte elke dag de minnares van haar man, kantoorbediende Louisa P., op straat af om haar te schande te maken.⁵ Dat deed ze niet enkel door klassieke beledigingen "vuil hoer" en "schandaal" te gebruiken, maar ook door zinsneden als "ge moest beschaamd zijn, ge hebt de vader van mijn kind gestolen".

De meeste beschuldigingen van vrouwen van overspel mochten dan wel door andere vrouwen geuit worden, toch zijn er ook voorbeelden van mannen die het overspel van hun eigen vrouw hekelden. In tegenstelling tot wat onder vrouwen het geval was, vonden dergelijke betichtingen uitsluitend plaats in huiselijke kring. Waar vrouwen de publieke ruimte opzochten wanneer ze de minnares van hun man beschuldigden, hielden mannen de beschuldiging dat hun vrouw op een ander liep, binnenskamers. Verwonderlijk is deze voorkeur voor een private afwikkeling niet, aangezien de relatie tussen echtelingen een huiselijker karakter had dan de verhouding tussen een bedrogen echtgenote en de minnares van haar man. Bovendien riskeerde de man zijn eigen reputatie in het gedrang te brengen door zijn onvermogen om de controle over de seksualiteit van zijn vrouw te behouden publiek te maken.

De verdenking van prostitutie was nooit ver bij de beschuldiging van overspel. Dit was zeker het geval wanneer er sprake was van een veelvoud aan "aanhouders", het ultieme bewijs dat de liefde onoprecht – want ingegeven door geldgewin – was. De sneer die herbergierster Rosalia van H. haar buurvrouw, herbergierster Anna van H., toestuurde, geeft de gelijkschakeling van een veelvoud van aanhouders met prostitutie aan: ze beweerde niet "zoals zij van vijf of zes aanhouders te hebben, want dat zulks hoeren waren die dat deden".⁶ Niet mis te verstaan was het verwijt dat een vrouw zich "liet onderhouden". Een ongehuwde vrouw die een man zover kon krijgen dat hij in haar levensonderhoud zou voorzien, kon niets anders dan een prostituee zijn. In het verwijt klinkt het beeld door van de prostituee die een gemakkelijk luxeleventje zou leiden. Haar vermeende levensstandaard was gestoeld op oneerlijk verdiend geld, want vergaard zonder echt te werken. Prostitutie was een van de weinige mogelijkheden voor vrouwen uit de lagere sociale groepen om beter te gaan verdienen (Bourke, 1994, 38). Vrouwen uit die groepen die hun eerbaarheid wensten te vrijwaren, hadden veelal geen alternatief dan hun leven lang hard te werken voor een bescheiden loon. De prijs voor het behoud van een goede reputatie was dus hoog. Het is dan ook niet denkbeeldig dat de wrevel tegenover vrouwen die zich "lieten onderhouden" gedeeltelijk ingegeven werd door jaloezie over hun – op oneerlijke wijze bekomen – levensstandaard.

---

⁵ SAA, MA 31703, proces-verbaal wijk 5, nr. 1566, 29/3/1938.

⁶ SAA, MA 24633, proces-verbaal wijk 2, nr. 5013, 16/9/1912.

De belediging bij uitstek om een vrouw in haar seksuele reputatie te treffen, was een identificatie als "hoer". Het gaat niet op om in elke betichting van "hoererij" een vingerwijzing naar prostitutie te zien (Roodenburg, 1992, 377). Natuurlijk was dit soms wel het geval, maar de belediging "hoer" bestreek een veel breder betekenisveld. Ze omvatte iedere vorm van normoverschrijding op seksueel gebied door vrouwen. In het beeld van de hoer werden alle eigenschappen van een niet-respectabele vrouw op seksueel gebied verenigd. Een hoer was volgens die beeldvorming herkenbaar aan bepaalde gedragingen en uiterlijke kenmerken. Seksueel respectabele vrouwen deden er dan ook alles aan om zich qua gedrag en lichaamstaal te distantiëren van het beeld van de hoer.

Evenzeer als de opvattingen over prostitutie zelf werden de vermeende gevolgen van seksueel wangedrag in beledigingen opgenomen (Gowing, 1998, 87 e.v.). De aandacht werd gevestigd op de morele en materiële implicaties van dergelijk gedrag op de positie van de betrokken individuen, huishoudens en buurtnetwerken. Er werd daarnaast uitgegaan van de idee dat illegitiem seksueel gedrag sporen naliet op het lichaam van de betrokken vrouw. De figuur van de "hoer" en haar morele gebreken kregen ook een fysieke vorm. Moreel en lichamelijk verval golden als keerzijden van dezelfde medaille. Venerische ziekten golden als het ultieme bewijs van illegitiem seksueel gedrag. Vooral de associatie tussen geslachtsziekten en prostitutie was heel sterk. Het beeld van de geslachtsziekte als lichamelijke veruitwendiging van seksuele normovertredingen is een oud topos binnen de Europese culturen (Sohn, 1996, 109).

Het vocabulaire waarmee vrouwen er van beschuldigd werden te lijden aan een geslachtsziekte was divers. Slechts in een beperkt aantal gevallen werd rechtstreeks naar syfilis verwezen. Twee maal werd het woord "venusziekte"⁷ aangehaald en een enkele keer "syphilisbak"⁸ en "syphilismoel".⁹ De rechtstreekse verwijzingen naar syfilis werden volkomen in de schaduw gesteld door de notie "rot". Volgens het *Woordenboek der Nederlandse Taal* (WNT) kan rot "besmet met een venerische ziekte" betekenen en het is in die zin dat de notie gebruikt werd (WNT, 1924, kol. 1424-1425).¹⁰ In de Antwerpse volksbuurten leefde een rijk geschakeerde 'retoriek van de rottigheid' die door mannen én vrouwen werd aangewend om het seksuele gedrag van met name

---

⁷ SAA, MA 31559, proces-verbaal wijk 5, nr. 31, 30/12/1911 en SAA, MA 31561, proces-verbaal wijk 5, nr. 934, 10/4/1912.

⁸ SAA, MA 31787, proces-verbaal wijk 5, nr. 1075, 9/4/1944.

⁹ SAA, MA 31793, proces-verbaal wijk 5, nr. 2845, 29/9/1944.

¹⁰ Voor de gelijkaardige lading in het Brabants-Antwerpse dialect zie Cornelissen & Vervliet (1901, 1045).

vrouwen de maat te nemen. In "rottigheid" werd het uiterlijke kenmerk van een gebrek aan seksuele moraliteit gezien. De oorsprong van de notie moet gezocht worden in de vermeende vernietigende uitwerking die syfilis op geslachtsdelen zou hebben. De "rottigheid" stond voor de lichamelijke degeneratie die gold als het onherroepelijke gevolg van promiscuïteit. De 'retoriek van de rottigheid' was doordrongen van de dubbele standaard inzake mannelijke en vrouwelijke seksualiteit, want de degeneratie van de vrouw nam binnen dit discours een veel belangrijker plaats in dan die van de man. Uit de naar sekse uitgesplitste cijfers blijkt dat het vrouwelijke lichaam in onvergelijkbaar sterkere mate in verband werd gebracht met venerische ziekten (Gowing, 1998, 90). Zo werd het verwijt "rot" te zijn driemaal vaker tegenover vrouwen (39) dan tegenover mannen (13) uitgesproken.

Het beeld van de aangetaste, gevallen vrouw was een krachtige voorstelling en kende geen mannelijke pendant. Bij vrouwen nam de beeldvorming over de fysieke gevolgen van venerische ziekten groteske, haast fantastische proporties aan, wat bij mannen haast nooit geval was. Vrouwen werd verweeten "rot van onder tot boven"¹¹ of "rot van kop tot teen te zijn"¹² en "rotte benen"¹³ te hebben. Net zoals tijdens de vroegmoderne periode vormden lekkende vrouwen een topos (*Ibid.*, 81). Het lek werd in de vrouwelijke geslachtsdelen gesitueerd. Toen fabriekarbeidster Maria D. door de minnares van haar vader, fabriekarbeidster Clementina M., in een danszaal de provocatieve vraag voorgeschiedt kreeg "ehwel, valt er niets uit?", preciseerde zij tegenover de politie dat haar opponente op haar "vrouwelijkheid" doelde.¹⁴ Maar het verval kon zich ook tot andere lichaamsdelen uitstrekken. Zo riep huisvrouw Fransisca W. haar buurvrouw, huishoudster Jeannette R., toe: "de rottigheid loopt uit uw poten".¹⁵ Het beeld van de door geslachtsziekte aangetaste vrouw werd gekenmerkt door de desintegratie van het vrouwelijke lichaam. Men nam aan dat aangetaste vrouwen letterlijk brokstukken rot vlees verloren. De minste schok volstond in de beeldvorming om vlees te verliezen zoals uit de sneer "vuil hoer, ge valt vaneen van rottigheid, wanneer gij op de trap gaat" blijkt.¹⁶ Deze opvatting lag aan de basis van het dreigement de geslachtsziekte van een vrouw publiek te maken door haar een klap

---

¹¹ SAA, MA 24630, proces-verbaal wijk 2, nr. 1122, 4/3/1912.

¹² SAA, MA 31712, proces-verbaal wijk 5, nr. 4729, 21/9/1938.

¹³ SAA, MA 29273, proces-verbaal wijk 2, nr. 1351, 28/6/1938.

¹⁴ SAA, MA 29221, proces-verbaal wijk 2, nr. 2115, 26/11/1928.

¹⁵ SAA, MA 31579, proces-verbaal wijk 5, nr. 47, 6/1/1917.

¹⁶ SAA, MA 29221, proces-verbaal wijk 2, nr. 1939, 1/11/1928.

te verkopen. Zo riep een vrouw de vermeende minnares van haar man toe: "Als ik u een duw geef, valt de rottigheid van onder uwen rok uit".¹⁷

Gezien het weerzinwekkende beeld over de lichamelijke gevolgen van geslachtsziekten, wekt het geen verwondering dat de angst voor besmetting er bij de Antwerpse bevolking stevig inzat. Afgaande op de beledigingen, werd vooral in het vrouwelijke lichaam een potentiële bron van infectie gezien. Over het mannelijke lichaam werd nauwelijks gerept. Daarenboven werden enkel vrouwen ervan beschuldigd geslachtsziekten te hebben overgedragen aan een man. Het ontbreken van dergelijke beschuldigingen aan het adres van mannen wijst er eens te meer op dat de seksuele schuld in overwegende mate bij vrouwen gelegd werd. Mannen werden geportretteerd als passieve objecten die geslachtsziekten door immorele vrouwen "aangesmeerd" kregen, maar nooit als verspreiders van dergelijke kwalen.¹⁸ Ook overheden gingen er destijds van uit dat enkel vrouwen geslachtsziekten konden overbrengen (Pittomvils, 1999, 217-218).

Overigens volstonden minder opzichtige elementen om de verdenking van rottigheid over zich heen te laden. Een uitgebluste indruk, een bleke gelaatskleur of een lang verblijf in het ziekenbed vormden bruikbare argumenten om de tegenpartij te beschuldigen aan een geslachtsziekte te lijden. Het beeld van de moeë of afgeleefde vrouw gaat duidelijk uit van de idee dat een vrouw die zich te buiten gaat aan illegitieme seks, dat met haar gezondheid moest bekopen. Bij een conflict tussen vrouwen uit het Kattenkwartier legde Maria W. het verband tussen een bleke huidskleur en illegitieme seks: "Ik bloos, maar gij zijt bleek van smeerlapperij te doen".¹⁹ De gedachtegang van huishoudster Joanna van der W. was niet anders toen ze haar buurvrouw huisvrouw Joanna J. beschuldigde dat ze met de onderbuurman te doen had gehad "en zij daarvan drij weken zou te bed gelegen hebben".²⁰ In dezelfde sfeer past het verwijt "in het gasthuis gelegen te hebben" (Dinges, 1994, 243-244). Zonder enige twijfel werd hiermee verwezen naar een gedwongen verblijf in het ziekenhuis wegens een venerische ziekte. De reden waarom de geviseerde partij het ziekenhuis bezocht had, mocht dan wel voor iedereen duidelijk zijn, af en toe werd die nog eens extra in de verf gezet door aan te voeren dat de opponente "muug" (moe) of "rot in het gasthuis" gelegen had. Wanneer er geen concreet verblijf in het ziekenhuis voorhanden was om in herinnering te

---

¹⁷. SAA, MA 31559, proces-verbaal wijk 5, nr. 31, 25/12/1911.

¹⁸. SAA, MA 31580, proces-verbaal wijk 5, nr. 577, 20/4/1917.

¹⁹. SAA, MA 29273, proces-verbaal wijk 2, nr. 1351, 28/7/1938.

²⁰. SAA, MA 31628, proces-verbaal wijk 5, nr. 872, 1/4/1928.

brenge, kon het verwijt ook omgekeerd worden tot "gij moet u naar den dokter laten genezen".²¹

Bij verwijzingen naar zwangerschapsafbreking was het verband met overspel of prostitutie evenmin ver weg. Zonder twijfel kan men in de afkeer van abortus, zoals die uit de beledigingen blijkt, tot op zekere hoogte een afspiegeling zien van de opvattingen van de Roomse kerk ter zake. Publiek maken dat een vrouw een zwangerschapsafbreking had ondergaan, vormde een krachtige aanval op haar eerbaarheid. Toch kunnen er kanttekeningen gemaakt worden bij de vermeende congruentie met de kerkelijke moraal. Relevant is de vaststelling dat een vrouw nooit uitsluitend een abortus aangewreven werd. Steevast werd ze in een adem beschuldigd van illegitieme seks. Zo zou huisvrouw Rosa J. door haar buurvrouw eerst uitgescholden zijn met de woorden "ge zijt een vuil rot wijf" vooraleer ze de uitsmijter "ge moet naar de politie gaan en zeggen dat ge een kind hebt afgedreven" naar het hoofd geslingerd kreeg.²² Het verwijt een zwangerschap te hebben afgebroken, werd gebruikt om de aantijging van overspel en prostitutie kracht bij te zetten. Vrouwen die er respectabel seksueel gedrag op nahielden, werden nooit lastiggevallen met de beschuldiging dat ze een abortus zouden hebben ondergaan. Mogelijk wijst dit patroon op het bestaan van een consensus dat dergelijke vrouwen op discretie konden rekenen. De afwijzing van abortus leek dan ook minder absoluut te zijn dan de oppervlakkige gelijkenis met de kerkelijke moraal doet vermoeden. In een context waar abortus een courante en toegankelijke geboortebepurende praktijk was, is dit niet geheel verwonderlijk (Celis, 1996). Het verwijt was niet in eerste instantie gericht tegen abortus. De hoofddoelstelling bestond erin onoorbaar seksueel gedrag aan de kaak te stellen.

Het verwijt een bastaard te hebben geboord, vervulde dezelfde functie als de beschuldiging van abortus. Huishoudster Joanna G. snauwde haar huisbazuin bij een huurgeschil toe "dat kind dat daar zit, is van uwen man niet".²³ Dienster Maria B. kreeg de kreet "hoer, met uw bastaarden, moeit u met uwe zaken" naar het hoofd geslingerd omdat ze zich nodeloos in een twist gemengd zou hebben.²⁴ Uitgesproken kwetsbaar voor deze beledigingen waren vrouwen met voorhuwelijks geboren kinderen (Capp, 2003, 90). Het bestaan van dergelijke 'voorkinderen' voedde de verdenking van een promiscue verleden. De beledigingen die huishoudster Maria van E. over zich heen kreeg, zijn hiervan een goede illustratie:

---

²¹ SAA, MA 29269, proces-verbaal wijk 2, nr. 180, 23/1/1938.

²² SAA, MA 31880, proces-verbaal wijk 5, nr. 2273, 11/5/1949.

²³ SAA, MA 31561, proces-verbaal wijk 5, nr. 1091, 15/2/1912.

²⁴ SAA, MA 29221, proces-verbaal wijk 2, nr. 1953, 10/11/1928.

"Zij riepen mij nog na dat ik muug in het gasthuis gelegen had en mijn man had aangesmeerd en dat drie kinderen van voor mijn huwelijk heb en niet weet van wie zij zijn daar ik met alleman liep".²⁵

In dezelfde lijn verweet een huisvrouw haar moeder:

"Dat ik braver was dan zij, wijzend op het feit dat zij mij reeds had op zeventienjarige ouderdom en nu nog niet getrouwd is".²⁶

Afgaande op het repertoire beledigingen, springen een aantal betekenisvolle blanke vlekken in het oog. De belangrijkste is wellicht het ontbreken van verwijzingen naar het ongehuwd samenwonen van partners. Er lijkt, in weerwil van vooral de kerkelijke voorschriften, een grote mate van onverschilligheid of zelfs tolerantie te hebben bestaan ten aanzien van het concubinaat van ongehuwden (Perrot, 1996, 132-134; Farge, 1986, 90). Het ontbreken van verwijten aan het adres van koppels die ongehuwd samenwoonden springt des te sterker in het oog aangezien ongehuwde moeders die hun kind(eren) alleen of inwonend in een ander huishouden (doorgaans dat van hun ouders) grootbrachten, blijkbaar wel op hun gedrag aangesproken werden.

De talloze beledigingen over seksueel wangedrag van vrouwen zouden verkeerdelijk tot de conclusie kunnen leiden dat de vrouwelijke eerbaarheid op seksueel gebied volledig gelijkstond aan passiviteit. Hoewel sterk minoritair in vergelijking met de beschuldiging van laxisme op seksueel gebied, werd ook vrouwen soms het verwijt van een gebrekkige seksuele performantie aangewreven. Zo verweet dienstster Julia de J. op straat aan de moeder van haar vrijer dat "haar man op een ander sliep", nadat laatstgenoemde haar uitgescholden had voor "vuil hoer" en gepoogd had een einde te maken aan de relatie van haar zoon.²⁷ De belediging "non" of "afgedankte non" vormde voor een vrouw een instrument om een opponente van frigiditeit te betichten. Vooral tussen rivales om eenzelfde man was het verwijt seksueel ondermaats te presteren een krachtig wapen. Het bood een vrouw die ervan beschuldigd werd een man van een andere vrouw ingepikt te hebben, de mogelijkheid die aanklacht te pareren. Het tegenargument was dan dat het logisch was dat de man in kwestie elders ging aangezien hij seksueel onbevredigd bleef. Nadat kantoorbediende Helena P. de minnares van haar echtgenoot, herbergierster Nathalia V., beledigd had met de woorden "komt ge weer naar uwen aanhouder, vuil hoer, rot hoer", antwoordde de

---

²⁵ SAA, MA 31580, proces-verbaal wijk 5, nr. 577, 20/4/1917.

²⁶ SAA, MA 31885, proces-verbaal wijk 5, nr. 3899, 29/7/1949.

²⁷ SAA, MA 31700, proces-verbaal wijk 5, nr. 359, 17/1/1938.

laatstgenoemde: "non, ge slaapt ik weet niet hoelang bij uwen vent gelijk een [...] kwezel".²⁸ Verwant aan het verwijt van frigiditeit is de claim dat de geveiseerde vrouw niet of slechts moeilijk aan een man geraakte. Bij een huurgeschil beledigde een huurster de huisbazin als volgt:

"Schandaal, gij moogt content zijn dat ge van straat af zijt, want anders waart ge er niet afgeraakt, want het is ook daarom dat gij een vent gepakt hebt met drie jongen".²⁹

De eigen eerbaarheid was nooit ver weg wanneer vrouwen seksegenoten van "hoerij" beschuldigden. Vrouwen stuurden aan op een duidelijk contrast tussen de eigen deugdzaamheid en de zwartgemaakte reputatie van de opponente. De vergelijking vormde een slinkse weg om op indirecte wijze belastende elementen uit het seksuele leven van de opponente op straat te gooien. De ontknoping van de twist tussen modemaakster Anna van M. en huishoudster Maria S. is veelzeggend.³⁰ Anna beet Maria toe:

"Je suis trop honnête pour m'occuper de personnes de votre genre. Vous n'avez été que serveuse depuis votre jeune âge".

Ze claimde met zoveel woorden haar superioriteit op het gebied van seksuele moraliteit. Een alternatief om de competitie aan te gaan was de vergelijking van de deugdzaamheid van de kinderen en vooral die van de dochters. Zo riep een vrouw een andere toe: "uw dochter zit met mannen in auto's", waarop laatstgenoemde geantwoord zou hebben

"mijn dochter is niet uit school gevlogen zoals die van u en ze moet haar lippen niet verven en haar haar om er ene op te zoeken".³¹

Maar er bestonden ook minder voor de hand liggende vergelijkingen dan de traditionele oppositie van de eigen vrouwelijke deugdzaamheid versus de suggestie van seksuele oneerbaarheid van de tegenpartij. Er werd reeds gewezen op het bestaan van een minoritaire tegendraadse traditie, namelijk het verwijt van een gebrek aan seksuele performantie. Vooral bij conflicten tussen een bedrogen echtgenote en de minnares van haar man, haalde laatstgenoemde de gewonnen seksuele wedijver om de man expliciet aan. Zo verklaarde huisvrouw Joanna B. over werkvrouw Catharina M.:

---

²⁸ SAA, MA 31887, proces-verbaal wijk 5, nr. 4548, 16/9/1949.

²⁹ SAA, MA 31630, proces-verbaal wijk 5, nr. 2341, 22/8/1928.

³⁰ SAA, MA 24631, proces-verbaal wijk 2, nr. 3109, 7/5/1912.

³¹ SAA, MA 31704, proces-verbaal wijk 5, nr. 1850, 9/4/1938.

"Zij komt mij regelmatig dagelijks voor mijn woning uitlachen, op de veertiende dezer is zij nogmaals voor mij verschenen en na mij getergd en uitgelachen te hebben, riep zij mij op spottende toon 'Ik krijg van uw man hemden met broderie en gij krijgt er geen en zult er geen krijgen. Gij hebt aan uw man een kleedje voor uw kind gevraagd, maar ik zal er voor zorgen dat gij er geen krijgt. Ik draag van hem gouden ringen, bottinnen van 70 frank en klederen van over de 100 frank. Zie maar hier, gij kunt op de kom bijten. Ik ben wel rot geweest, maar toch ziet hij mij gaarne, van u is hij vies. Wanneer ik hem zal moede zijn, zal ik hem maar terugsturen, maar het is niet zeker dat hij zal komen'".³²

Een ander sprekend voorbeeld van een vergelijking die een alternatief waardepatroon weerspiegelt, is volgende twist tussen twee buurvrouwen uit de Seefhoek.³³ Vrouw R. verklaarde:

"Ik was mijn ruiten aan het kuisen, wanneer vrouw W. thuiskwam. Van mijn stoel komende wilde ik binnengaan, terwijl zij mij onachtzaam bezag en zij mij toeriep 'ja, ja, ik kan misschien mijn voeten nog wel bewegen en heb geen rotte poten gelijk gij'. Zij weet dat ik een gebarsten ader heb. Zoals gewoonlijk deed zij er nog enkele beledigende woorden bij, ook tegenover mijn kinderen, zoals 'seffens komt uw serveuse weeral naar huis en als het deze avond tijd is kan ze gaan trimmen'. Ik antwoordde 'gij kunt wel zeggen dat mijn dochter een pakske meebrengt, maar ze is nooit ergens buiten gevlogen voor diefte, voor een hoer zet men een stoel, maar voor een dief sluit men de deur'".

Er zijn twee mogelijke manieren om R.'s opmerkelijke inschatting van de relatieve ernst van diefstal en prostitutie te interpreteren. Mogelijk was vrouw R. zelf vertrouwd met het prostitutiemilieu en stamde haar vergelijking uit de specifieke subcultuur van die sociale context. Uit het onderzoek van Lotte Van de Pol over prostitutie in Amsterdam tijdens het ancien régime is alvast bekend dat prostituees, hun waarden en waardinnen er een eigen normenstelsel op nahielden en belang hechtten aan de verdediging van hun stand en status (Van de Pol, 1996, 84-85; Walkowitz, 1991, 393-394). Volgens Van de Pol ging in dit milieu diefstal als een veel ernstiger vergrijp door dan prostitutie. De spreekwoordelijk aandoende verwoording "voor een hoer zet men een stoel, maar voor een dief sluit men de deur" lijkt echter te appelleren aan breder gedragen opvattingen over prostitutie. Ze wijst er met zoveel woorden op dat prostituees, in tegenstelling tot dieven, niet geweerd werden uit buurt-netwerken. Mogelijk is dit een indicatie dat, net als in het vroegmoderne Amsterdam, in de twintigste-eeuwse Antwerpse volksbuurten een relatieve mate van tolerantie bestond tegenover prostitutie.

---

³². SAA, MA 31582, proces-verbaal wijk 5, nr. 1382, 16/8/1917.

³³. SAA, MA 31579, proces-verbaal wijk 5, nr. 47, 6/1/1917.

4. HORENDRAGERS, HOERENBOEKEN EN BASTAARDEN

Mannen werden zowel in absolute als in relatieve termen veel minder vaak dan vrouwen op hun seksuele eer aangesproken. Dat betekent niet dat mannen immuun zouden zijn voor seksueel getinte beledigingen. De seksueel geladen beledigingen tegenover mannen behelzen twee categorieën. De eerste groep thematiseert niet het eigen seksueel gedrag van de man, maar dat van de vrouwen in hun onmiddellijke sociale omgeving. Bij de tweede categorie wordt de man wel degelijk rechtstreeks aangevallen in zijn eigen seksuele respectabiliteit. Zoals gezegd, waren vrouwen voor de verdediging van hun seksuele eerbaarheid niet op hun vader of man aangewezen. De notie dat een man diende te waken over de eerbaarheid van zijn vrouw leefde niettemin wel degelijk. Het overspel van de vrouw vormde een belangrijke potentiële bedreiging voor het aanzien van de man. Terwijl mannelijk overspel in eerste instantie gezien werd als een hypotheek op het voortbestaan van het gezin, werd in vrouwelijk overspel vooral een aanslag op de respectabiliteit van de echtgenoot gezien.

Een man kon wegens het overspel van zijn vrouw geridiculiseerd worden met het woord hoorndrager, een term waarvoor een vrouwelijk equivalent ontbrak. De term kende een wijde verspreiding in Europese en mediterrane samenlevingen (Leuker & Roodenburg, 1988, 61-84). Anton Blok (2001) formuleerde een overtuigende hypothese over de oorsprong van het scheldwoord. Hij ziet er een verwijzing in naar het gedrag van de bok die, in tegenstelling tot de ram, andere mannetjes bij de vrouwtjes duldt. Blok suggereert dat de term hoorndrager in de West-Europese samenlevingen geheel onder het stof is beland. Ingevolge de verstedelijking, de staatsvorming en de democratisering, zou het sterk aan de fysieke persoon gebonden eerbegrip veel aan belang verloren hebben. Vanuit dit perspectief is de persistentie van de term hoorndrager in een twintigste-eeuwse middelgrote stad in West-Europa des te verwonderlijker. De Antwerpenaren uit de lagere sociale groepen begrepen het woord nog ten volle en maakten ook gebruik van het bijhorende gebaar. Een huisvrouw bekende:

"Ik zegde tegen Henricus B. [...] hoorndrager en ik stak mijn vingers boven mijn hoofd. De vingers verbeeldden de horens".³⁴

---

³⁴ SAA, MA 29221, proces-verbaal wijk 2, nr. 1707, 8/10/1928.

'Hoorndrager' was geen catch-allterm zoals 'hoer' of 'schoelie'. Slechts viermaal werd het aangetroffen. Het lijkt erop dat het enkel aangewend werd, wanneer er reële vermoedens bestonden over buitenechtelijke seksuele betrekkingen van een getrouwde vrouw. Alvast bij drie van de vier processen-verbaal waarin sprake is van hoorndrager zijn er aanwijzingen dat het daadwerkelijk het geval was. Zo schold Emiel D.W. zijn schoonbroer Lucien V.R. uit voor "vrijwillige hoorndrager" omdat hij zou tolereren dat hun beider vrouwen 's nachts samen met twee vreemde mannen op zwier gingen.³⁵ Misschien kan de zeldzaamheid van de belediging hoorndrager deels verklaard worden door de alomtegenwoordigheid van het verwijt hoer ten aanzien van vrouwen. Het opende namelijk een zeer geschikte mogelijkheid om op indirecte wijze de reputatie van een man aan te tasten. Voor wie een man wou ridiculiseren door hem een gebrek aan controle over de seksualiteit van zijn vrouw aan te wijzen, volstond het om zijn vrouw voor hoer uit te maken.

Tot dezelfde groep behoort ook de beschuldiging van bastaardij. Terwijl vrouwen beledigd werden door hen te beschuldigen van een illegitiem kind te dragen of gebaar te hebben, werd het verwijt een bastaard te zijn, vrijwel uitsluitend tegenover mannen gebruikt. Ook in dit verband werden mannen evenmin op hun eigen seksuele verantwoordelijkheid aangesproken. Er zijn geen voorbeelden voorhanden waarin mannen ervan beschuldigd werden een buitenechtelijk kind verwekt te hebben. Misschien kan hierin nog een spoor gezien worden van de oude verbinding tussen mannelijke eerbaarheid en seksuele activiteit. Zeer bedreigend voor de reputatie van een man was daarentegen het verwijt een bastaard te *zijn*. Niet zozeer het eigen seksuele gedrag, maar wel dat van de moeder was bepalend voor de reputatie van mannen. De volledige seksuele verantwoordelijkheid wordt met andere woorden bij een vrouw gelegd. De frequentie van het verwijt van bastaardij ten aanzien van mannen was echter beperkt. Het is betekenisvol dat geen enkele daarvan uitgesproken werd in een exclusief Nederlandstalig gezelschap. Uit de processen-verbaal in kwestie blijkt dat er steeds Frans- of Engelstalige personen bij de conflicten betrokken waren.

In tegenstelling tot vroegere periodes bestond in het twintigste-eeuwse Antwerpen een categorie beledigingen die specifiek gericht waren tegen de eigen seksuele activiteit van mannen. Dat lijkt een bevestiging te zijn van het toenaderingsproces tussen de noties van mannelijke en vrouwelijke eer. Het valt op dat het vooral vrouwen waren die mannen illegitieme seksuele praktijken verweten. De Antwerpse vrouwen beschikten over een specifieke

---

³⁵. SAA, MA 31874, proces-verbaal wijk 5, nr. 507, 29/1/1949.

woordenschat om mannen in hun seksuele reputatie te treffen. Bij overspel bijvoorbeeld richtten ze hun pijlen niet meer uitsluitend op hun vrouwelijke rivales, maar ook op hun ontrouwe man. Zo riep een huisvrouw een gepensioneerd toe: "Krapuul, aanhouder, gij hebt te doen met die van het achterhuis".³⁶ Bij twisten over de seksuele reputatie tussen mannen en vrouwen waren vrouwen dus geen passieve slachtoffers zonder mogelijkheid tot verweer. Ze waren zelfstandige actoren die de mannelijke tegenpartij in hun seksuele reputatie trachtten te raken. In tegenstelling tot de conclusies van Bernard Capp voor het vroegmoderne Londen zijn er in het corpus beledigingen nagenoeg geen voorbeelden te vinden van vrouwen die hun eigen seksuele wedervaren met een man aanhaalden om hem onder druk te kunnen zetten (Capp, 1999, 90). Het was niet gebruikelijk dat prostituees over klanten, minnaressen over overspelige echtgenoten of slachtoffers over verkrachters uit de school klaptten. Het risico voor de eigen reputatie werd nog steeds als te groot ingeschat.

De opvattingen van beide seksen over de mannelijke seksualiteit waren allesbehalve gelijklopend. Bij de geregistreerde beledigingen van mannen door vrouwen vertegenwoordigen seksueel geladen verwijten 17,6% van het totaal, terwijl dit percentage bij de beledigingen tussen mannen beperkt blijft tot 7,2%. De vaststelling dat vrouwen mannen vaker in hun seksuele reputatie aanvielen dan mannen elkaar, bevestigt het beeld van vrouwen als geslachtelijke wezens voor wie seksualiteit van grote betekenis was. Het burgerlijk zedelijkheidsdiscours ten aanzien van de mannelijke seksualiteit en de geleidelijke afvlakking van de dubbele standaard werd blijkbaar onder de lagere sociale groepen in eerste instantie door de vrouwen opgepikt. In een sfeer van mannen onder elkaar schoten seksueel geladen beledigingen hun doel grotendeels voorbij. Daar werd in buitenechtelijke vormen van seksualiteit nog steeds geen belangrijke bedreiging van de respectabiliteit gezien. Dit wijst er mogelijk op dat onder seksegenoten de verbinding tussen mannelijke eerbaarheid en seksuele activiteit nog tot op zekere hoogte gold. Wellicht werd onder mannen in de kroeg veeleer opgesneden over hun veroveringen dan over de eeuwigdurende trouw aan de vrouw van hun leven.

De eigen seksuele eerbaarheid was voor het zelfbeeld van de man niet van doorslaggevend belang. Revelerend is de vergelijking van de seksueel geladen beledigingen die tegenover mannen respectievelijk door mannen en vrouwen werden geuit. Bij de beledigingen door vrouwen overheerst duidelijk het verwijt van hoerenbezoek, venerische ziekten en overspel (33 op 47), terwijl dezelfde categorieën bij de beledigingen door mannen maximaal

---

³⁶ SAA, MA 29371, proces-verbaal wijk 2, nr.1584, 31/5/1949. Voor een gelijkaardig voorbeeld zie: SAA, MA 31581, proces-verbaal wijk 5, nr. 1230, 26/7/1917.

4 op de 18 beledigingen vertegenwoordigden. Mannen beschuldigden elkaar voornamelijk van onvermogen, inferioriteit en bastaardij. Mannen beledigden andere mannen dus niet enkel in veel geringere mate dan vrouwen met seksueel geladen verwensingen, maar als ze het al deden, week hun argumentatie inhoudelijk sterk af van die van vrouwen. Terwijl vrouwen mannen voornamelijk aanvielen op hun eigen seksueel gedrag, deden mannen dit slechts zelden. Onder mannen maakt het verwijt van hoerenbezoek, geslachtsziekte of overspel weinig of geen indruk.

Het is de vraag of de vrouwelijke aanvallen op de seksuele eerbaarheid van de man veel effect sorteerden. Aangezien de seksuele reputatie van ondergeschikte betekenis was voor de mannelijke eer, is de kans reëel dat een vrouwelijke aanval erop blauwblauw gelaten kon worden. De geringe noodzaak tot respons lag niet in het feit dat de aanvaller een vrouw was, maar in de inhoudelijke lading van de belediging. Bij gebrek aan overeenstemming tussen het zelfbeeld van de man en het beeld dat de vrouw van de man had, was het risico op reputatieverlies voor de man wellicht minder uitgesproken. Omgekeerd weerhield het zelfbeeld van een man andere mannen ervan hem van bepaalde seksuele transgressies te beschuldigen. Dit gold met name voor overspel. Een man die een mannelijke rivaal aansprak op buitenechtelijke seks met zijn vrouw, liep het risico zijn eigen reputatie in het gedrang te brengen.

Het gebruik van de retoriek van de rottigheid ten overstaan van mannen is veelzeggend. Zoals hoger aangegeven, wendden zowel mannen als vrouwen die met veel ijver aan om vrouwen te treffen. Vrouwen trokken de lijn logisch door en beschuldigden – zij het in veel geringere mate dan seksegenoten – mannen, eveneens van rottigheid. In de helft van dergelijke gevallen werd het verwijt van een venerische ziekte verbonden met "(straat)hond". De combinatie "rotte hond" roept het verband tussen illegitieme seks en geslachtsziekten expliciet op. Aan de basis ervan ligt het beeld van rondscharrelende, promiscue straathonden (Dinges, 1994, 238). Vrouwen bedienden zich dan onder elkaar wel veel vaker van de 'retoriek van de rottigheid', toch is het duidelijk dat ze die ook van toepassing achtten op de andere kunne. Er bestond slechts een gradueel verschil tussen de morele maatstaven waarmee ze vrouwen en mannen de maat namen. Bij mannen was de situatie geheel anders. Zij achtten de 'retoriek van de rottigheid' slechts van toepassing op het andere geslacht.

Bedreigender voor de reputatie van een man waren beledigingen die geslachtsziekten verbonden met impotentie. Een dergelijke combinatie was zowel gericht op het traditionele beeld van de man als een seksueel actief wezen als op nieuwere opvattingen die buitenechtelijke seks van de hand

wezen. De scheldkanonnade die een dokwerker van zijn vrouw wegens overspel naar het hoofd geslingerd kreeg, is veelzeggend:

"Rotzak, mieterrot van binnen en van buiten, ge kunt niet meer spieken, oerenhond, ge doet niet anders dan bij de oeren zitten".³⁷

Vergelijkbaar is volgende verklaring van een werkman over een sigarenplakster:

"Daar heeft vrouw V. in volle herberg en tegenwoordigheid van verscheidene personen mij verweten 'gij zijt tweemaal rot geweest, gij zijt zo rot als campernoeljen, gij kunt geen lief meer krijgen, want er blijft er geen meer aan hangen'. [...] daar heeft zij nogmaals gezegd dat ik tweemaal avarie gehad heb, daarmee wilde zij besluiten dat ik door de venusziekte aangetast geweest ben".³⁸

Een gelijkaardig geval voltrok zich tussen een maalter en zijn ex-lief die hem met poëtische wreedheid toeriep: "Vuile smeerlap, met u wil ik niet meer gaan, gij zijt te rot om in het huisje te hangen".³⁹ De maalter voelde zich zo gekrenkt dat hij op het politiekantoor een doktersbewijs voorlegde dat hij niet aan syfilis leed. Deze plastische beschrijvingen van de vernietigende uitwerking van syfilis op het mannelijke lid bleven echter alleenstaande voorbeelden. Conform de dubbele standaard bood het lichaam van een man weinig aanknopingspunten om hem in zijn seksuele eer aan te tasten.

Het gebruik van "rotzak" en "smeerlap" zou als een bewijs van het tegendeel kunnen gelden. Volgens het WNT is "rotzak" een "gemeen scheldwoord voor iemand die is aangezet of aangestoken door een venerische ziekte" (WNT, 1924, kol. 1423-1426). De oorsprong van het woord is duidelijk: het rot verwijst naar syfilis, de zak naar de testikels. Vandaag mag de betekenis van rotzak dan wel verschoven zijn naar een "gemene, achterbakse kerel", in de eerste helft van de twintigste eeuw was dit mogelijk nog niet geheel het geval. Het *Idioticon van het Antwerpsch dialect* van 1901 geeft als enige verklaring: "iemand die aangedaan is van koningszeer, venusziekte of eene borstkwaal, die hem doet hoesten en fluimen" op. In ruimere zin kan volgens het WNT rotzak ook als "vuile, morsige kerel" begrepen worden. Het scheldwoord "smeerlap" evoceert evenzeer de nauwe band tussen onreinheid en illegitieme seks. Niets in het corpus beledigingen wijst er echter expliciet op dat beide beledigingen in het vroegtweintigste-eeuwse Antwerpen nog in seksuele zin gebruikt werden. Een belangrijke indicatie in dit verband is het

---

³⁷ SAA, MA 31710, proces-verbaal wijk 5, nr. 4096, 30/8/1938.

³⁸ SAA, MA 31561, proces-verbaal wijk 5, nr. 1352, 3/6/1912.

³⁹ SAA, MA 31559, proces-verbaal wijk 5, nr. 56, 24/12/1911.

feit dat ze allebei, in weerwil van hun masculiene oorsprong, ook ten aanzien van vrouwen aangewend werden. Het lijkt er dan ook op dat de oorspronkelijke betekenis van "rotzak" en "smeerlap" goeddeels weggesleten was.

Slechts zeer zelden werd mannen in het vroegtwintigste-eeuwse Antwerpen homoseksualiteit verweten. Een enkele keer werd respectievelijk het woord "jeannette" in de mond genomen en werd een man verweten: "Gij zijt voor de mannen". De nagenoeg complete afwezigheid van dergelijke beledigingen in het scheldrepertoire is niet eenvoudig te verklaren. Het blijft moeilijk om uit te maken of het zeldzame karakter van beschuldigingen van homoseksualiteit nu een indicatie vormt van een hoge mate van stilzwijgende aanvaarding dan wel of het net bewijs is dat de intolerantie zo groot was dat er niet over gerept werd.

De uitroep "kust mijn kloten" die mannen aanwendden om zich geringschattend over hun opponent uit te laten is duidelijk seksueel geladen. In vele mediterrane culturen worden de testikels als een symbolisch kernpunt van de viriliteit gezien (Driessen, 1993, 272). De veelvuldige aanwending van het woord "kloot" in de Brabants-Antwerpse spreektaal doet vermoeden dat ook in het mentale universum van de Antwerpse volksbuurten de testikels een bijzondere positie innamen. In de kreet "kust mijn kloten" of "ik vaag aan u mijn kloten" worden de testikels duidelijk opgevat als veruitwendiging van de mannelijke superioriteit van de spreker ten opzichte van de opponent.

5. BESLUIT

De expliciete taal waarmee Antwerpenaars uit de lagere sociale groepen tegenstanders als seksuele normovertreders afschilderden, nuanceert de vaak geopperde stelling als zou het expressievermogen van de Belgische bevolking tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw op seksueel gebied volkomen 'ingeperkt' zijn geweest door burgerlijk-katholieke normen van fatsoen (Van Ussel, 1968; Vandenbroeke, 1979). Het door het contrareformatorisch katholicisme gemotiveerde taboe op seksualiteit (wat in de grond een seksueel discours was als een ander) zoals dat door tal van Vlaamse literatoren aan de orde werd gesteld, mocht dan wel algemeen zijn in de (klein)burgerlijke milieus waartoe zij behoorden, gedeeld door de gehele bevolking werd het geenszins. Het sterk op de lichamelijke georiënteerde vocabulaire, zoals dat ontegensprekelijk blijkt uit de aangewende beledigingen, wijst erop dat de seksuele opvattingen van het 'werkelijke' land van de lagere sociale groepen, inderdaad niet altijd corresponderden met de seksuele ideologie van het

burgerlijke 'wettelijke' land. De lijfelijke benadering van seksualiteit dient niet noodzakelijkerwijs opgevat te worden als een voorafspiegeling van de naoorlogse verschuivingen in de seksuele moraal. Het directe taalgebruik dient veeleer in het licht van culturele continuïteit gezien te worden. Het getuigt van de relatieve vasthoudendheid van lagere sociale groepen aan eigen opvattingen over seksualiteit. Dit in weerwil van gedragsregulerende offensieven van bovenaf, wat eens te meer illustreert dat dergelijke offensieven maar effect hebben indien ze door de beoogde doelgroepen als sociaal functioneel bevonden worden. De continuïteit met seksuele waardepatronen die in het vroegmoderne Europa gangbaar waren, wijst er bovendien op dat een schokmatige kijk op de geschiedenis van seksualiteit niet aangewezen is. Er bestond onder de Antwerpse bevolking tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw een grotere pluriformiteit van seksuele opvattingen dan het eenduidige officiële discours zou doen vermoeden. De tegendraadse tradities die het spiegelbeeld van de breder gedragen seksuele waarden en normen vormen, geven aan dat het waardepatroon van de lagere sociale groepen geen monolithisch blok was.

De dubbele moraal ten aanzien van de seksualiteit van mannen en vrouwen was niettemin een gemeenschappelijk kenmerk van de officiële seksuele ideologie en de opvattingen zoals die in de beledigingen naar voren komen. Van een volledige convergentie van de opvattingen over de seksuele eerbaarheid van mannen en vrouwen was zeker geen sprake. Vrouwen werden in veel sterkere mate op hun seksuele eerbaarheid aangesproken dan mannen. De definiëring van de vrouw als een, in eerste instantie, seksueel wezen was niet enkel het werk van mannen, maar werd met nog meer kracht door vrouwen bestendigd. De dubbele moraal was evenmin absoluut, in die zin dat vrouwen ook mannen aanspraken op hun seksuele eerbaarheid. Of dergelijke strategieën heel productief waren is onzeker, want afgaande op de beledigingen onder mannen, speelde de seksuele eerbaarheid een ondergeschikte rol in het mannelijke zelfbeeld.

AFKORTINGEN

MA	Modern Archief
SAA	Stadsarchief Antwerpen
WNT	Woordenboek der Nederlandse Taal

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Stadsarchief Antwerpen (SAA)

Proces-verbaalboeken van de wijkcommissariaten van politie

Wijk 2

MA 24629-24634 (1912)

MA 24648-24649, 29181 (1917)

MA 29218-29221 (1928)

MA 29269-29274 (1938)

MA 29316-29321 (1944)

MA 29366-29377 (1949)

Wijk 5

MA 31559-31564 (1912)

MA 31579-31583 (1917)

MA 31627-31632 (1928)

MA 31700-31716 (1938)

MA 31784-31796 (1944)

MA 31873-31893 (1949)

Wijk 7-Hoofdbureel

MA 29696-29697 (1912)

MA 29699 (1917)

MA 29732-29739 (1928)

MA 29824-29834 (1938)

MA 29911-29925 (1944)

MA 30013-30035 (1949)

Literatuur

BLOK (A.), "Epiloog. Naar een historisch-antropologisch onderzoek van seksualiteit" in: G. HEKMA & H. ROODENBURG (eds.), *Soete Minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*, Nijmegen, 1988, pp. 255-261.

BLOK (A.), "Mediterranean totemism: Rams and billy-goats" in: A. BLOK (ed.), *Honour and Violence*, Cambridge, 2001, pp. 173-209.

BOURKE (J.), *Working-Class Cultures in Britain 1890-1960, Gender, class and ethnicity*, London & New York, 1994.

BURKE (P.), "Insult and blasphemy in early modern Italy" in: P. BURKE (ed.), *The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on perception and communication*, Cambridge, 1987, pp. 95-109.

- CAPP (B.), "The double standard revisited: Plebeian women and male sexual reputation in early modern England", *Past and Present*, 1999, no. 162, pp. 70-100.
- CAPP (B.), *When Gossips Meet. Women, Family, and Neighbourhood in Early Modern England*, Oxford, 2003.
- CARLIER (J.), "Fragmenten van een verborgen geschiedenis van de seksualiteit. Mentaliteitshistorische analyse van het discours in Antwerpse strafdossiers uit het Interbellum", *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies – UGent*, XVI, 2007, pp. 41-64.
- CELIS (K.), "Abortus in België 1880-1940", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVI, 1996, nos. 3-4, pp. 201-240.
- CLARK (A.), "Whores and gossips: Sexual reputation in London 1770-1825" in: A. ANGERMANN et al., *Current Issues in Women's History*, London & New York, 1989, pp. 231-248.
- CORNELISSEN (J.) & VERVLIET (J.B.), *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, Gent, 1901.
- DAVIS (N.Z.), *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*, Cambridge, 1987.
- DE BORCHGRAVE (Ch.), *God of genot? Vlaanderen 1918-1940. Een kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven, 1998.
- DE KOSTER (M.), "Ongepast gedrag van jonge vrouwen en (generatie)conflicten. Ouderlijke klachten over onhandelbare dochters bij de kinderrechter van Antwerpen in 1912-1913 en 1924-1925", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, VIII, 2001, pp. 101-131.
- DE WAARDT (H.), "De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXIII, 1997, pp. 334-354.
- DE WILDE (B.), "Seks op en naast de werkvloer en de seksualiteitsbeleving van arbeiders en de houding van de vakbeweging" in: D. DE WEERDT (ed.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Een inleiding op een verhaal over socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999, pp. 146-178.
- DINGES (M.), *Der Maurermeister und der Finanzrichter. Ehre, Geld und soziale Kontrolle in Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen, 1994.
- DINGES (M.), "Geschlecht und Ehre in der frühen Neuzeit. Französische und Deutsche Beispiele", *Volkskundig Bulletin*, XXIII, 1997, pp. 171-196.
- DRIESSEN (H.), "Mannelijkheid in gebaren. Lichamelijkheid en omgangsvormen in Andalusie" in: J. BREMMER & H. ROODENBURG (eds.), *Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden*, Nijmegen, 1993, pp. 265-281.
- FARGE (A.), *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, 1986.
- GARRIOCH (D.), "Verbal insults in eighteenth-century Paris" in: P. BURKE & R. PORTER (eds.), *The social history of language*, Cambridge, 1987, pp. 104-119.
- GARTON (S.), *Histories of Sexuality. Antiquity to Sexual Revolution*, London, 2004.
- GOWING (L.), *Domestic Dangers. Women, Words, and Sex in Early Modern London*, Oxford, 1998.
- HEKMA (G.) & ROODENBURG (H.), "Proloog" in: G. HEKMA & H. ROODENBURG (eds.), *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*, Nijmegen, 1988, pp. 7-22.
- KEUNEN (A.), "'Ongaarne beticht en bevekt'. Vrouwen, mannen en hun beledigingen voor de Correctionele Rechtbank te Amsterdam, 1811-1838", *Volkskundig Bulletin*, XVIII, 1992, pp. 424-425 (themanummer *Schimpden en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850* onder redactie van A. KEUNEN & H. ROODENBURG).

- LE NAOUR (J.-Y.), *Misères et tourments de la chair durant la Grande Guerre*, Paris, 2002.
- LEUKER (M.-T.) & ROODENBURG (H.), "Die dan hare wyven laten afweyen'. Overspel, eer en schande in de zeventiende eeuw" in: G. HEKMA & H. ROODENBURG (eds.), *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*, Nijmegen, 1988, pp. 61-84.
- MAJERUS (B.), "La prostitution à Bruxelles pendant la Grande Guerre: contrôle et pratique", *Crime, Histoire & Sociétés*, VII, 2003, pp. 5-42.
- PERROT (M.), "La jeunesse ouvrière: de l'atelier à l'usine" in: G. LEVI & J.-C. SCHMITT (eds.), *Histoire des jeunes en Occident. L'époque contemporaine*, dl. 2, Paris, 1996, pp. 85-142.
- PITTMOVILS (K.), "Tussen repressie en permissiviteit. Socialisme, socialisten, prostitutie en geslachtsziekten (einde 19de eeuw-1997)" in: D. DE WEERDT (ed.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Een inleiding op een verhaal over socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999, pp. 209-235.
- ROODENBURG (H.), "De notaris en de erehandel. Beledigingen voor het Amsterdamse notariaat, 1700-1710", *Volkkundig Bulletin*, XVIII, 1992, pp. 367-388 (themanummer *Schimpden en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850* onder redactie van A. KEUNEN & H. ROODENBURG).
- SOHN (A.-M.), *Du premier baiser à l'alcôve. La sexualité des Français au quotidien (1850-1950)*, Paris, 1996.
- SPIERENBURG (P.), "Masculinity, violence and honour. An introduction" in: P. SPIERENBURG (ed.), *Men and Violence. Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*, s.l., 1998, pp. 1-35.
- TEBBUTT (M.), *Women's Talk? A Social History of Gossip in Working-Class Neighbourhoods, 1880-1960*, Aldershot, 1995.
- THOMAS (K.), "The double standard", *Journal of the History of Ideas*, XX, 1959, pp. 195-216.
- VANDENBROEKE (Ch.), "Het seksueel gedrag van de jongeren in Vlaanderen sinds de late 16de eeuw", *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXII, 1979, pp. 193-230.
- VAN DE POL (L.), *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de 17de en 18de eeuw*, Amsterdam, 1996.
- VAN DÜLMEN (R.), *Historische Anthropologie*, Köln, Weimar & Wien, 2001.
- VAN USSEL (J.), *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Meppel, 1968.
- WALKOWITZ (J.), "Sexualités dangereuses" in: G. FRAISSE & M. PERROT (eds.), *Histoire des femmes en Occident: 4. Le XIXe siècle*, Paris, 1991, pp. 389-418.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*, dl. 13, 's-Gravenhage & Leiden, 1924.
- WEEKS (J.), *Sex, Politics and Society. The Regulation of Sexuality since 1800*, London, 1989.

La rhétorique de la pourriture. Insultes et honneur sexuel dans la vie de quartier à Anvers, 1910-1950

ANTOON VRINTS

RÉSUMÉ

Les insultes constituent une source appropriée pour l'étude de la sexualité. Elles permettent un accès rare aux valeurs, normes et aspirations sexuelles de groupes sociaux qui laissent en général peu de traces écrites. Dans cette étude de cas, les insultes, extraites des procès-verbaux de la police communale d'Anvers, sont utilisées pour reconstruire les opinions liées à la sexualité au sein des couches populaires.

L'analyse montre qu'il n'y était certainement pas question d'une congruence complète avec la morale sexuelle officielle. Il y avait parmi la population anversoise de la première moitié du XXe siècle une pluralité de conceptions en matière sexuelle allant au-delà de ce que le seul discours officiel univoque laisse supposer. Le constat de traditions allant à contre-courant, et même totalement opposées aux valeurs et normes dominantes, indique que les valeurs des classes populaires ne formaient pas un bloc monolithique.

La double morale vis-à-vis de la sexualité des hommes et des femmes est un trait commun entre l'idéologie sexuelle officielle et les opinions que dévoilent les insultes. Il n'était nullement question d'une entière convergence des notions de respectabilité masculine et féminine. Les femmes étaient beaucoup plus attaquées sur leur honorabilité que les hommes. La définition de la femme comme un être avant tout sexuel n'était pas seulement le fait des hommes, mais était également consolidée, même avec plus de force encore, par les femmes. La double morale n'était pas absolue, dans le sens où les femmes attaquaient également les hommes sur leur respectabilité sexuelle. L'efficacité de telles stratégies est toutefois incertaine, étant donné le poids limité de l'honorabilité sexuelle dans l'image de soi masculine.

The rhetoric of rottenness. Insults and sexual honour in neighbourhood life in Antwerp, 1910-1950

ANTOON VRINTS

SUMMARY

Insults are suitable sources for the study of sexuality. They provide rare access to sexual values, norms and expectations of groups that often did not leave many written traces. In this case study, insults, extracted from a series of Antwerp local police records, are used to reconstruct the conceptions of sexuality of the lower social groups.

The analysis shows that among these groups, there is definitely no complete correspondence with the official views on sexuality. During the first half of the twentieth century, a far greater variety of views existed among the Antwerp population than one would assume based on the unequivocal character of the official sexual discourse. The existence of contrary traditions, diametrically opposed to more broadly shared views, indicates that the sexual value pattern of the lower social groups was not monolithic either.

The double standard regarding men's and women's sexuality was a common element between the official sexual ideology and the views expressed in the insults. A complete convergence of the notions of male and female sexual honour was certainly not the case. Women's sexual honour was scrutinised far more heavily than men's. The definition of women as essentially sexual beings was not exclusively the work of men, but was confirmed with even greater insistence by women themselves. The double standard did not have an absolute character; women attacked men too in their sexual honour. However, the success of such strategies is uncertain, since sexual honour only played a secondary role in the self-image of men.